

RANG NOMLARI BILAN BOG‘LIQ FRAZEOLOGIK BIRLIKLAR VA PAREMIYALARDA MILLIY-MADANIY XUSUSIYATLAR

Azizova Zarina Alixanovna,
SamdCHTI mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolamizda rang nomlari asosida shakllangan frazeologik birliklar va paremiyalarning lingvokulturologik, semantik hamda lingvopragmatik xususiyatlari kompleks va tizimli yondashuvlarini qisman ko‘rib chiqqanmiz, hamda tahlil qilganmiz. Tahlil jarayonida rang komponentlarining nafaqat nominativ vazifasi, balki ularning ramziy, emotsional-ekspressiv va baholovchi funksiyalari haqida ham to‘xtalib o‘tganmiz. Xususan, rang nomlari orqali xalqning milliy mentaliteti, tarixiy tajribasi, madaniy qadriyatlari hamda ijtimoiy stereotiplari qanday ifodalanishi ilmiy asosda ochib beriladi.

Maqolada o‘zbek va nemis tillari manbalari asosida qiyosiy tahlil amalga oshirilib, rang komponentlarining turli til tizimlarida qanday semantik kengayishlarga ega bo‘lishi, ularning frazeologik birliklar va paremiyalar tarkibida qanday pragmatik yuklama kasb etishi aniqlanadi. Shuningdek, rang nomlarining diskursiv xususiyatlari, ularning nutq jarayonidagi funksional imkoniyatlari va kommunikativ samaradorligi ham tahlil qilindi.

Tadqiqot natijalari rang nomlari til tizimida oddiy leksik birlik sifatida emas, balki murakkab lingvokulturologik va kognitiv fenomen sifatida namoyon bo‘lishini ko‘rsatdi. Mazkur ish frazeologiya, lingvokulturologiya va qiyosiy tilshunoslik yo‘nalishlarida olib boriladigan keyingi ilmiy izlanishlar uchun nazariy va metodologik asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Kalit so‘zlar: rang nomlari, frazeologizm, paremiyalar, lingvokulturologiya, semantika, milliy mentalitet, ramziy ma‘no, onomastika,

Аннотация. В данной статье нами частично рассмотрены и проанализированы лингвокультурологические, семантические и прагматические особенности фразеологических единиц и паремий, сформированных на основе цветообозначений, с применением комплексного и системного подхода. В процессе анализа особое внимание было уделено не только номинативной функции цветовых компонентов, но и их символическим, эмоционально-экспрессивным и оценочным характеристикам. В частности, на научной основе раскрыто, каким образом через цветовые наименования выражаются национальный менталитет народа, его исторический опыт, культурные ценности и социальные стереотипы.

В статье на основе материалов узбекского и немецкого языков проведён сравнительный анализ, в ходе которого выявлены особенности семантического расширения цветовых компонентов в различных языковых системах, а также их прагматическая нагрузка в составе фразеологических единиц и паремий. Кроме того, проанализированы дискурсивные характеристики цветообозначений, их функциональные возможности в процессе речи и коммуникативная эффективность.

Результаты исследования показали, что цветовые наименования выступают в языковой системе не как простые лексические единицы, а как сложный лингвокультурологический и когнитивный феномен. Данное исследование может служить теоретической и методологической основой для дальнейших научных изысканий в области фразеологии, лингвокультурологии и сравнительного языкознания.

Ключевые слова: цветообозначения, фразеологизмы, паремии, лингвокультурология, семантика, национальный менталитет, символическое значение, ономастика

Abstract. In this article, we have partially examined and analyzed the linguocultural, semantic, and pragmatic features of phraseological units and paremias formed on the basis of color terms using a comprehensive and systematic approach. In the course of the analysis, particular attention was paid not only to the nominative function of color components but also to their symbolic, emotional-expressive, and

evaluative characteristics. In particular, it has been scientifically demonstrated how color terms reflect the national mentality, historical experience, cultural values, and social stereotypes of a people.

The article presents a comparative analysis based on data from the Uzbek and German languages, identifying how color components undergo semantic expansion in different linguistic systems and what kind of pragmatic load they acquire within phraseological units and paremias. Furthermore, the discursive features of color terms, their functional potential in speech, and their communicative effectiveness have also been analyzed.

The results of the study show that color terms function in the language system not merely as simple lexical units but as complex linguocultural and cognitive phenomena. This research can serve as a theoretical and methodological basis for further studies in the fields of phraseology, linguoculturology, and comparative linguistics.

Keywords: *color terms, phraseological units, paremias, linguoculturology, semantics, national mentality, symbolic meaning, onomastics.*

Kirish. Bugungi kunda tilshunoslikda til va madaniyat o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni o‘rganish dolzarb ilmiy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, lingvokulturologiya va kognitiv tilshunoslik doirasida olib borilayotgan tadqiqotlar til birliklarining faqat strukturaviy emas, balki madaniy va konseptual mohiyatini ham ochib berishga qaratilgan.

Frazeologik birliklar va paremiyalar tilning eng barqaror va madaniy jihatdan rivojlangan, boy qatlamini tashkil etadi. Ular xalqning tarixiy tajribasi, urf-odatlar, qadriyatlar va dunyoqarashini o‘zida mujassamlashtiradi. Shu nuqtai nazardan rang nomlari bilan bog‘liq iboralar alohida e‘tiborga loyiqdir, chunki ranglar inson tafakkurida muhim konseptual kategoriya sifatida namoyon bo‘ladi.

Adabiyotlar tahlili. Rang nomlari bilan bog‘liq frazeologik birliklar va paremiyalarni o‘rganish lingvokulturologiya va frazeologiya sohalarida muhim yo‘nalishlardan biridir. Sh. Rahmatullayev o‘zbek frazeologik tizimini ilmiy asosda tahlil qilgan.

N. Mahmudov va Sh. Safarov til va madaniyat o‘zaro bog‘liqligini, A. Wierzbicka esa ranglarning turli tillarda turlicha konseptual talqin qilinishini asoslab bergan. D. Crystal hamda D. Dobrovolskiy, E. Piirainen ishlari frazeologizmlarning kognitiv va madaniy xususiyatlarini ochib beradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda tavsifiy, qiyosiy va lingvokulturologik tahlil metodlaridan foydalanildi. Tavsifiy metod orqali rang nomli frazeologik birliklar va paremiyalar yig‘ilib tahlil qilindi. Qiyosiy metod yordamida o‘zbek va nemis tillaridagi materiallar solishtirildi.

Lingvokulturologik va semantik tahlil rang komponentlarining madaniy, ramziy va pragmatik xususiyatlarini aniqlashga xizmat qildi.

Tahlillar va natijalar. Rang nomlari insoniyat tafakkurida universal hodisa bo‘lishiga qaramay, ularning semantik talqini va ramziy mazmuni har bir madaniyatda o‘ziga xos tarzda shakllanadi. Masalan, ayrim madaniyatlarda oq rang poklikni anglatadi, boshqa madaniyatlarda u motam ramzi bo‘lishi mumkin. Shu bois rang komponentlarini o‘rganish milliy mentalitet va madaniy stereotiplarni aniqlashda muhim vosita hisoblanadi.

Mazkur maqolamizning maqsadi rang nomlari bilan bog‘liq frazeologik birliklar va paremiyalarning lingvokulturologik, semantik va pragmatik xususiyatlarini aniqlash hamda ularni o‘zbek va nemis tillari misolida qiyosiy tahlil qilishdan iborat.

Rang nomlarining semantik va lingvokulturologik mohiyati, rang nomlari til tizimida nafaqat denotativ, balki konnotativ va ramziy ma’nolarni ham ifodalovchi murakkab semantik birliklar sifatida namoyon bo‘ladi. Ular inson tafakkurida konseptual kategoriyalarni shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi va madaniy kodning ajralmas qismi hisoblanadi. Masalan, o‘zbek tilida **oq rang** ko‘pincha ijobiy semantik yuklama bilan tavsiflanadi. Quyidagi gapni ko‘rib chiqamiz:

“U oq ko‘ngil, halol va samimiy inson edi.”

Ushbu gapda *oq ko‘ngil* birikmasi frazeologik birlik sifatida ishlatilgan bo‘lib, unda “oq” komponenti bevosita rangni emas, balki **poklik, halollik va samimiyat** kabi axloqiy qadriyatlarni ifodalaydi. Bu hol rang komponentining lingvokulturologik transformatsiyasi natijasida yuzaga kelganini ko‘rsatadi.

Bunga qarama-qarshi ravishda **qora rang** ko‘pincha salbiy konnotatsiyaga ega:

“Ular qora kunlarni boshdan kechirdilar.”

Mazkur gapda *qora kun* iborasi og‘ir hayotiy vaziyatni anglatadi. Bu yerda “qora” rang komponenti **salbiy tajriba, qayg‘u va qiyinchilik** konseptlarini ifodalamoqda.

Nemis tilida ham shunga o‘xshash semantik model kuzatiladi: *„Er sieht alles schwarz und glaubt nicht an eine bessere Zukunft.“*

Bu gapda *schwarz sehen* frazeologizmi pessimistik qarashni bildiradi. Bu esa rang komponentining har ikki tilda ham **aksiologik baholash vositasi** sifatida ishlatilishini ko‘rsatadi. Rang komponentlarining frazeologik birliklardagi funksional xususiyatlari, frazeologik birliklarda rang komponentlari ko‘pincha ko‘chma ma’noda ishlatilib, nutqning ekspressivligini va obrazlilikini oshiradi. Ular bir vaqtning o‘zida semantik va pragmatik funksiyalarni bajaradi.

Masalan, o‘zbek tilida: *“U qizil bo‘lib ketdi va gapira olmay qoldi.”*

Bu gapda *qizil bo‘lib ketmoq* iborasi shaxsning emotsional holatini – uyat yoki hayajonni ifodalaydi. Bu yerda “qizil” rang komponenti biologik jarayon bilan bog‘liq bo‘lsa-da, lingvopragmatik jihatdan **emotsional reaksiya indikatoriga** aylangan.

Nemis tilida: *„Als er die Wahrheit hörte, wurde er rot vor Scham.“*

Bu yerda ham *rot werden* iborasi aynan shunga o‘xshash semantik va pragmatik funksiyani bajaradi. Demak, qizil rang universallik kasb etgan emotsional kod sifatida namoyon bo‘ladi.

Yana bir misol: *“Rahbar bu loyihaga yashil chiroq berdi.”*
„Die Regierung hat dem Projekt grünes Licht gegeben.“

Bu gaplarda *yashil chiroq bermoq / grünes Licht geben* frazeologizmlari ruxsat berish ma’nosida qo‘llanadi. Bu yerda “yashil” rang **ijobiy qaror, harakatni boshlash imkoniyati** bilan bog‘liq semantik maydonga ega.

Paremiyalarda ranglarning ramziy va aksiologik ifodasi, Paremiyalar rang komponentlari orqali xalqlarning umumlashtirilgan tajribasi va qadriyatlarini ifodalaydi. Ular ko‘pincha didaktik va baholovchi xarakterga ega bo‘ladi.

Masalan:

“Yashil daraxt – hayot belgisi.”

Bu gapda barcha millatlarda “yashil” rang tabiat, yangilanish va hayotiylik ramzi sifatida ishlatilgan. Bu rangning ekologik va hayotiy semantikasi xalq ongida mustahkam o‘rnashganini ko‘rsatadi.

“Sariq chaqa uchun or-nomusini sotdi.”

Bu misolda “sariq” komponenti boylik (oltin) bilan bog‘liq bo‘lib, **moddiy qadriyatlarning ustunligini** salbiy baholash vositasi sifatida qo‘llanadi.

Nemis tilida:

„Er ist gelb vor Neid geworden.“

Bu yerda “gelb” (sariq) rang hasad hissi bilan bog‘langan. Bu esa ranglarning metaforik semantikasi madaniy jihatdan o‘ziga xos bo‘lishini ko‘rsatadi.

Yana bir nemischa misol:

„Sie hat blaue Träume von einer perfekten Zukunft.“

Ushbu gapda “blau” rang romantik orzular va idealistik qarashlarni ifodalaydi. Bu esa rang komponentining abstrakt tushunchalarni ifodalashdagi rolini ochib beradi.

Rang komponentlarining lingvopragmatik va diskursiv xususiyatlari, Rang nomlari nutq jarayonida nafaqat semantik, balki pragmatik funksiyalarni ham bajaradi. Ular nutq ishtirokchilarining munosabatini, bahosini va emotsional holatini ifodalash vositasi sifatida xizmat qiladi.

Masalan:

“U ko‘kdan tushgandek gapirdi.”

Bu yerda “ko‘k” komponenti real rangni emas, balki **g‘ayritabiiylik va kutilmaganlikni** bildiradi. Bu esa rangning diskursiv transformatsiyasini ko‘rsatadi.

„Er hat einfach blau gemacht und ist nicht zur Arbeit gegangen.“

Yuqoridagi gapda *blau machen* frazeologizmi ishga bormaslikni bildiradi. Bu esa rang komponentining pragmatik jihatdan **ijtimoiy xulq-atvorni baholash vositasi** ekanini ko‘rsatadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, rang nomlari bilan bog‘liq frazeologik birliklar va paremiyalarning lingvokulturologik, semantik hamda lingvopragmatik xususiyatlari o‘zbek va nemis tillari materiallari asosida tahlil qilindi. Tahlil natijalari rang komponentlarining til tizimidagi o‘rni va funksional salohiyati nihoyatda keng va ko‘p qatlamli ekanligini ko‘rsatdi.

Birinchi, rang nomlari faqat nominativ birlik sifatida emas, balki kognitiv va konseptual kategoriyalar sifatida ham faoliyat yuritishi aniqlandi. Ular inson tafakkurida abstrakt tushunchalarni modellashtirish, voqelikni baholash va kategoriyalash jarayonida

muhim rol o'ynaydi. Ranglar orqali ifodalangan ma'nolar til tizimida barqarorlashib, frazeologik birliklar va paremiyalar tarkibida mustahkam semantik strukturalarni hosil qiladi.

Ikkinchidan, tadqiqot davomida rang komponentlarining lingvokulturologik tabiati ochib berildi. Har bir rang ma'lum bir madaniy kodni ifodalab, xalqning tarixiy tajribasi, urf-odatlar va qadriyatlar tizimi bilan uzviy bog'liq ekanligi aniqlandi. Xususan, o'zbek tilida ranglar ko'proq kollektiv ong, an'anaviy qadriyatlar va axloqiy mezonlar bilan bog'liq bo'lsa, nemis tilida ular individual tajriba va psixologik holatlarni ifodalashda faol qo'llanadi.

Uchinchidan, frazeologik birliklar va paremiyalar tarkibida rang komponentlarining metaforik va aksiologik funksiyalari alohida ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi. Ranglar orqali ijobiy yoki salbiy baho berish, emotsional munosabatni ifodalash va nutqning ekspressivligini oshirish imkoniyati yaratiladi. Bu esa rang nomlarining lingvopragmatik jihatdan muhim vosita ekanligini tasdiqlaydi.

To'rtinchidan, qiyosiy tahlil natijasida rang nomlarining universal va milliy xususiyatlari ajratib ko'rsatildi. Ayrim ranglar (masalan, oq/weiß, qora/schwarz, qizil/rot) har ikki tilda o'xshash semantik yadroga ega bo'lsa-da, ularning konnotativ va pragmatik talqini milliy-madaniy omillar ta'sirida farqlanishi kuzatildi.

Beshinchidan, rang komponentlari nutq jarayonida diskursiv va kommunikativ funksiyalarni bajarishi aniqlandi. Ular orqali nutq subyekti o'z munosabatini bildiradi, baholaydi va tinglovchiga ta'sir o'tkazadi. Bu esa rang nomlarining til tizimidagi pragmatik ahamiyatini yanada oshiradi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari rang nomlari til tizimida nafaqat leksik birlik, balki madaniy va kognitiv kod sifatida faol ishtirok etishini ko'rsatdi. Rang komponentlari orqali milliy identitet, madaniy stereotiplar va konseptual dunyoqarash ifodalanadi.

Mazkur ilmiy izlanish natijalari frazeologiya, lingvokulturologiya, kognitiv tilshunoslik va qiyosiy tilshunoslik sohalarida keyingi tadqiqotlar olib borish uchun muhim nazariy va metodologik asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Телиа В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1996.
2. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. – Москва: Высшая школа, 1984.
3. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining frazeologik lug'ati. – Toshkent: Fan, 1992.
4. Mahmudov N. Til va madaniyat. – Toshkent: Fan, 2010.
5. Safarov Sh. Lingvokulturologiya asoslari. – Toshkent, 2008.
6. Wierzbicka A. Semantics: Primes and Universals. – Oxford: Oxford University Press, 1996.
7. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of Language. – Cambridge: CUP, 2003.
8. Dobrovolskiy D., Piirainen E. Figurative Language: Cross-cultural and Cross-linguistic Perspectives. – Amsterdam, 2005.